

М 784525/7-9
25 84526

ГАРТ

К 6529

ОСЮРА — ГПУ (ПОЕЗІЇ); Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ — ОКОЛИЦІ (РОМАН); В. РУНІН — СОН (ПОЕЗІЇ);
ИРИЛЕНКО — КУЧЕРЯВІ ДНІ (ПОВІСТЬ); ВЛАДИСЛАВ БРОНЕВСЬКИЙ — ПІОНЕРАМ (ПОЕЗІЇ);
ОРДІЕНКО — СЛАВГОРОД; ЯРОСЛАВ ГАШЕК — ПРОГУЛЯНКА ЧЕРЕЗ КОРДОН; ГР. МАЙФЕТ —
УВАГИ З АНАЛІЗИ НОВЕЛИ

№ 7

928

ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВО-УЧБОВА
БІБЛІОТЕКА

Г А Р Т

К 6524

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

РЕДАГУЮТЬ: В. КОРЯК, І. КУЛИК,
І. МИКИТЕНКО, В. СОСЮРА, П. УСЕНКО,
М. ДОЛЕНГО, В. ЮРИНЕЦЬ

№ 7

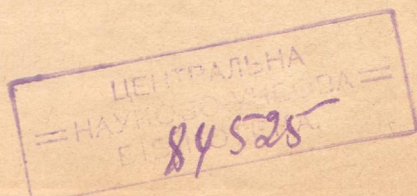
ЛИПЕНЬ

1928

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

68

59

ЗМІСТ

	Стор.
В. Сосюра. — ГПУ, поезії	5
Л. Первомайський. — Околиці, роман	9
В. Рунін. — Сон, поезії	29
І. Кириленко. — Кучеряві дні, повість	30
Владислав Броневський. — Піонерам, поезії	52
К. Гордієнко. — Славгород	53
Ярослав Гашек. — Прогулянка через кордон	68
Гр. Майфет. — Уваги з аналізу новели	75
Бібліографія	84
Серед книжок та журналів	86

84525

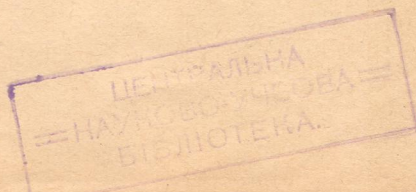
В. СОСЮРА

ГПУ¹⁾

(Продовження)

Поволі рідшає туман,
тріпоче крилами смутними.
Мовчить, зігнувся отаман
і тільки блискає очима.
Він у сідлі, мов на ножах.
Цей біг дорогою дзвінкою
його несе на кари жах...
І холод смерти по костях
біжить холодною рікою...
В тумані блимнули огні
далеким холодом погрози...
І вітер крики паровозів
доніс поривом крижаним.
Гадюки рельс, останній міст
і шум околиці міської...
Ось бронепотяг „Комуніст“
верта домів з близького бою,
повзе і дулами гармат
суворо дивиться назад.
Над містом дим, колони хмар,
їх рвуть вітри, мов клоччя вати.
Мовчать церкви, мовчить базар,
і лиш кричать кругом плакати...
Вузьенькі вулиці, майдани
вітають мовчки отамана...
І от розбив ранкову тьму
будинки сірий ГПУ.
„Прощайте, зорі і туман,
не зустрічать мене тепер вам“...

¹⁾ Див. „Гарт“ № 6.

— Злізайте, пане отаман,—
сказав чекіст з уклоном чемним.
Дихнула смерть: привіт, привіт...
пішла в танок у громі брами...
І йде розв'язаний бандит
у двір між голими шаблями.
І кроки траурно гудуть:
остання путь, остання путь.
Спинилось серце, наче мить...
„Простіть, вітри, стежки і гони...“
Аж ось і камера. Гримить
залізний засов похоронно.
„Прощай навіки, Україно,
твій син прийшов в останній дім...“
І двері грюкнули за ним,
неначе кришка домовини.

III

У коридорі вартовий
у тишині карбує кроки.
Години б'ють, як серця бій,
вони такі, як довгі роки...
І ходить, ходить світлоокій
у коридорі вартовий.
Загартувавсь у злиднів горні
незламний цей салдат Чека.
А в двері камери з очка
за ним слідкують очі чорні.
Це отаман. Куточки губ
стягнуло зморшками одчаю.
На мокре чоло чорний чуб
змією тоскною звисає.
Остання мить, остання путь.
Десь двері грюкнули... ідуть...
Лунає тугою терпкою
тих кроків траурний мотив...
І отаман, немов зомлів,
поник покірно головою.
І от у камері вже мрець...
Погаснув зір, зів'яли губи,
і серце холодом розгуби
востаннє стиснуло... Кінець.
Ну і нехай безумний гине,

іде на гній... На те й війна.
Крім голубої України,
є Україна огняна.
На страту йди спокійно, сміло,
впади офірою оман.
Чекісти зроблять своє діло,
будь певний, пане отаман!
Вже смерть на білому папері,
і штик гримить в залізні двері...
І одчинились двері враз...
Збирайсь, отамане, вже час.
Од ГПУ біжать дроти
на всі кінці, на всі простори;
їх промінь сонця золотить
і по ночах їм світять зорі.
По тих дротах біжать слова,
що близько вже вороже військо...
Сидить чекістський голова,
Фелікс Едмундович Дзерджинський.
На чоло впали зморшки гірко,
у працю він неначе вгруз,
мов п'ятикутня вгрузла зірка
йому у шкіряний картуз.
В обличчя ллється сонця мідь,
над ним росте гора паперів,
і все риплять тривожно двері,
і телефон дзвенить, дзвенить...
Знов по дротах на сотні гон
летять нестримано накази
і не ламаються ні разу...
То дзвонить смерть у телефон.
Летять і падають слова,
немов мої покірні рими,
там, де чекістський голова
сидить з невтомними очима.
Що дума він? Ніхто не знає.
Уперся зір в невидну гать.
Червоні армії біжать,
все дужче ворог навідає.
Ридає сурма у блакить.
Фелікс задумався, не чує.
Весь тил повстаннями гримить,
і змови гадами плазують.

Ось - ось дорвуться, доповзуть
і мертво горло обів'ють.
Десь прапор синьо - золотий
підняв куркуль над снігом талим.
Там обірвалися дроти,
туди накази не домчали.
Світи у вітрі, у снігу.
Які важкі ці дні зимові!
Багато праці ГПУ
і крові.
І раптом очі вкриє морок,
і руки стануть неживі.
Ми вже по горло у крові,
в її тумані гаснуть зорі.
У ньому нам так важко стежить,
кругом мерців і плач, і сміх...
Хоч ми й атланти днів нових,
та є всьому кінці і межі.
Але утома лиш на мить:
Контр - революція не спить!

(Далі буде)

А. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ОКОЛИЦІ

(Роман)

ЧАСТИНА ДРУГА

РОЗДІЛ ДРУГИЙ¹⁾

5

Тихін Амосович ішов на роботу.

З Марфушиного від'їзду в його життя вдерлася тривога. Він уже не міг спокійно читати газети, довго не засипав увечері: все думав про ту зміну, що мусила статись. Усі три роки, чекаючи цих хвилин, він ні разу не подумав, якими схвильованими вони будуть, яке солодке буде це хвилювання.

Ще коли мусила була приїхати Марфуша і привезти йому наречену, а вже ранком, прокинувшись, Тихін Амосович підходив до люстра, вдивлявся в риси власного обличчя, розправляв вуса і підморгував своєму образу.

— Хоч мені й сорок, а я ще мужчина бравий, — тішив він себе думкою. І тому що ця думка була приємною, вона не виходила з голови.

— У нас порода міцна. Батько дев'яносто з лишнім прожив, а я менш як на шістдесят не согласний...

Такий оптимізм у нього з'явився теж не так давно. Раніше боявся смерті і думав, що смерть тільки про нього й пам'ятає, як кішка з мишею, грається з ним, а тепер перед її обличчям таким тобі півником! Півником... Хе-хе!

— Дітей у мене буде п'ятеро... Правда, розход на них великий, зате й утіхи...

6

Орина звернула за ріг, щоб іти знов до Петра Павловича, бо вже одлунали перші гудки, і повітря здригалося відгомоном далекої луни.

¹⁾ Див. №№ 4 — 5, 6 „Гарт“.

Л. Первомайський

Десь уже зійшло сонце, а вулиці, ще повні вщерть нічної тиші, стояли тихі. Тремтіли дерева зважнілі од роси й від пороху, що осів ще вчора на листьях.

Орина звернула за ріг і побачила Тихона Амосовича. Він ішов згорбившись, одну руку заклавши в кешеню, в другій тримаючи кошика з сніданням. Не помічаючи Орини, трохи не проколов її войовничими списками своїх шевченківських вусів.

— Орина? — здивовано скрикнув Тихін Амосович. — Відкіля? Він не сподівався на таку зустріч.

— Нівідкіля... Блукала... Цілу ніч.

— Цілу ніч? — збентежився Тихін Амосович. — Чого? Що ти тут згубила?

— Ночувала в Петра Павловича... А він до мене чіпляється став і...

— І... ну?

— Втекла я... блукала по вулицях...

Орина весь час тримала його за руку. Весь час обличчя її і вся постава кричали: „Тихоне! Захисти... Для тебе ж це! Тихоне, життя моє, душе моя...“

Не сказала, а він не зрозумів. Висмикнув руку.

— Мені на роботу йти... Та й незручно — ще хтось побаче, а я не хочу... Пойняла? Мало що можуть сказати...

— Чого ж боїтесь? — дивилась собі на руки Орина. — Чого ви боїтесь, Тихоне?

— Нічого я не боюсь! — роздратувався Тихін Амосович. — Мені ніколи...

Пішов швидко, і войовничі списи його шевченківських вусів охляло впали.

Орина нагло вдерлася до його мрій, зруйнувала щасливу будову... Боявся, що гнатись буде за ним, і боявся оглянутись. Так дійшов до млина.

Біля воріт стояв Федя і ще робітники. Федя попрохав у нього махорки на цигарку і сповістив новину.

— А Бондаренкова в комсомол записалася...

— Яка така Бондаренкова?

— Ніби не знаєте? Маруська... Лантухи латає під вінбарем... Учора ми її затвердили.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

7

До Феді ставилися по-різному різні.

У комсомолі більшість не любила його. Одні — за безпринциповість, за підлабузнювання до всіх, хто мав хоч якусь силу. Інші —

просто тому, що був чужий і до комсомолу прийшов через виробництво нещодавно. Таким важко було поєднати Федю комсомольця робітника та його батьків, дрібних бакалейщиків.

Треті Федю любили.

З ним можна було „терти бузу“ яку і як завгодно. Можна було сидіти на зборах комосередку і під його проводом тероризувати доповідача, що - п'ять хвилин надсилаючи записки з проханням: „Кінчайте швидше! Надоїло...“

Можна було, коли збори закінчувалися й усі співали Інтернаціонала, тягнути якусь нісенітницю на взірць:

Никто не даст нам избавленья...

Чем дальше в лес, тем больше дров...

Можна було на яких-небудь виборах після засідання комфракції висунути кандидатуру якогось компромітованого товариша, якого ні партосередок, ні комсомол, ні робітники не хочуть вибирати, і кричати, виступати кожному по тричі, старанно підтримувати один одного, щоб викликати шум, сварку, незадоволення й потім хвалитися:

— А весело було сьогодні на зборах... Молодця, хлопці!

Багато дечого веселого можна було зробити в товаристві Феді Ватулі.

Колись до революції Федя не працював би на млині. Навряд чи взагалі працював би він. Батько мав крамницю, Федя вчився в гімназії, ішов першим учнем. Можна було сподіватись, що перед ним простелеться легкий шлях до великої кар'єри — закінчив би Федя гімназію, вчився б в університеті, був би чи лікарем, чи адвокатом, чи інженером навіть... Так мріялося його батькові, так снилося його матері, і зрештою революція, як і багатьом, не дала й цій мрії здійснитись. У дев'ятнадцятому році гімназію закрили, до двадцять третього Федя бігав до вчителів (ну якої науки у тій трудовій наберешся? Псують дітей!). Жовтіли у маминій скрині акуратні „четверті“ з круглими пузатими п'ятьорками з усіх дисциплін і кокетливою граційною четвіркою за малювання. У двадцять третьому році надії на реставрацію покинули бідну голову Фединогo батька, та й синок уже підріс. Було синові сімнадцять років і — після довгих балачок уночі, в ліжку лежачи, — дано було Феді чітку директиву: „Годі бити байдики... Ти вже не маленький! Інші он влаштовуються, працюють, а ти на нашій шиї... А які тепер заробітки? Сам знаєш... Тепер, синку, як не зігнешся, не скрутишся, нічого з тебе не буде, ніхто не допоможе тобі. Гнись, крутись, лїзь — може, й доб'єшся свого...“

Федя
Синок

І Федя добився. Власно, не „добився“, а лише „вліз“. Проте він не цілком і повністю виконував батьківську директиву. Він гнувся де слід, а часом стояв рівно й гордо з свідомістю власної гідності.

Після того, як Губка, секретар комсомолу, викликав Ватулю і говорив з ним цілу годину про незаплямоване ім'я комсомолу та про поведінку його, Ватулі, в зв'язку з цим, Ватуля йшов додому з порожньою головою і легким серцем.

Що йому Губка і що він Губці?

Губчині слова не справили ніякогісінького враження, не те щоб вплинути. Та й говорив Губка, дивлячись мимо його голови, щоб не зустрітися поглядами. Говорив, натягуючи на себе машкару офіційності й строгости.

— Знаємо ми їм ціну,— посміхався, ідучи додому, Федя,— і вони такі ж самісінькі, однакові... Кричать про одне, а роблять друге. Правою рукою хрестяться, а лівою в кешені дулю крутять. Хоч би й Губка. Губка теж не святий — сам зо мною товаришує... І дурний, як бирка. Йому б не секретарем осередку бути, а свинопасом. Три дні як писати вивчився... Каже мені: „Ти, Федьку, хороший хлопець, а комсомолець з тебе юрендовий, зразу видно, що батько лавушник...“ А як лавушник, то й що? Що з того, що лавушник? Я тут при чому? А якби батько розбійник був, то я відповідати мушу? Правда, дрібнобуржуазного походження, так завдання ж комсомолу мене переробити, перевиховати... А то, каже: „Ще трохи — і ми тебе за твої штуки з комсомолу попремо“. Єрунда, виходить...

Так він відповідав Губці:

— Хороший хлопець, кажеш, а комсомолець поганий?.. Тут щось не так! Або ж і комсомолець добрий, або ж і хлопець поганий... Тут одного з двох треба вибирати. Та ти, Губко, сам знаєш, який я хлопець... Поганий хлопець? А ти що зо мною товаришуєш? Значить, не кращий за мене? А тобі ніхто нічого не каже, нікуди не викликає.

Губка почервонів.

— Ти, товаришу Ватуля, особисті наші справи кинь. Я перед тобою — секретар осередку, про діло кажу... Чув? Можу й повторити. А то, що товаришую, ще нічого не значить. Може, мені треба з тобою товаришувати! Ти ж учений, а я малограмотний, от я й товаришую з тобою, використовую тебе — оце й усе наше товаришування...

Це правда.

І, пригадавши ці слова Губчині, Ватуля замислився.

— Баста,— промовив він сам до себе.— Я мушу виправитись, я мушу стати комсомольцем „на ять“, щоб нічого мені не можна було закинути. До лихої години всі викрутаси—цим я нічого не доб'юся. Це не розклад організації, це — саморозклад. Так-так, саморозклад! Тоб-то, бажаючи розкласти їх, я сам розкладаюсь... Зрештою, чого я можу досягти, я, такий, як зараз я єсть? Нічого, мабуть. Напевно нічого... Треба йти вгору, треба захопити арену впливу: от секретар осередку може вплинути на осередок. У масі розвинута авторитарність ієрархічно—чим я вище стоятиму, тим більше поле впливу відкриватиметься для мене. Обертати їхні сили на слугування собі. Баста! А поки-що знов згинатись... Зігнемось, товаришу Губко, зігнемось для того, щоб вас зігнути. Використовуй мої знання для того, щоб я тебе використав,—нічого, Губко, ми розрачуємось!

Федя був уже зовсім розледачів, цілими вечорами гуляв з товаришами по головній вулиці та чіплявся до дівчат, забувши про свої зошити та підручники. Після ж розмови з Губкою він уперше ввечері не вийшов гуляти, а відшукав книжки і сів за читання. Кількамісячна перерва в заняттях відбилася на ньому. Важче було засвоювати читане. Часом зупинявся над якимсь простим звичайним словом у контексті і думав, що воно значить—який зміст цього слова? За умовним графічним визначенням ховалося розуміння кількості, якості чи ваги, реальне чи абстрактне, і треба було бачити не просто літери, а те, що ховалося за ними. Треба було напружуватись, робити зусилля для того, щоб у реченні розуміти не окремі слова, а зміст цілого речіння.

9

Старий Ватуля занепокоєний говорив дружині:

— Прогадали... Хто б таки міг подумати? Око в мене вірне, а тут підвело... Образно, Степанівно, голівне, що сина не вгадав... Розпаскудився хлопець. Вчора кажу йому: „Ти б, Федю, дрівець наколов. Сили в мене не стає що-дня колоти“. „Нічого,—каже,—наколете, у мене робота є“. Бреше! Яка там робота. І в комсомолі він нічого не робить, і вдома. Так і прохарцизує вік ледащо!!!

Ганна Степанівна мовчала. Чоловікові слова були її словами. Його думки вона передумувала вже не однієї ночі, лежачи й не заплющуючи очей.

— Помилка,—тимчасом продовжував Ватуля,—помилились. Од нас одстав, до них не пристав. Не може ж бути, щоб Федя такий, як вони. Десь посередині—ні в сих, ні в тих...

Л. Первомайський

Ганна Степанівна запалила лампу — враз чорними квадратами вечора глянули вікна, усміхнулося люстро на стіні до старого Ватулі: в люстрі старий Ватуля сам до себе усміхається скорботно, худий, жовтолиций, зламами здивовання і незрозумілості підняті брови.

— Вчитися вони його не пошлють: якби думали послати, послали б давно. Кажуть, що у них він на замітку взятий — комсомолец з нього нікудишній...

— Тепер вільно всім вчитися. Сказав би йому, що дамо грошей, хай їде до Харкова, кине комсомол, все одно користі з нього немає, а час дорогий.

— І то правда... Він ще не приходив сьогодні?

— Ні, прийшов. Замкнувся в себе й не виходив. Обідати, казав, не хоче.

Ватуля пішов до синовій кімнати, став біля дверей, подумав, узявшись за ручку — що він там робить.

Стукнув тихенько. Не відповідає. Тоді потяг до себе двері — одчинені.

Федя сидів біля столу, виписував щось у зошит з книжки, голови не підняв навіть, не чув.

Ватуля так само тихо причинив двері.

— Занімається, — сповістив він Ганну Степанівну й зідхнув.

Вона теж зідхнула.

— Я піду, мабуть, за ворота, — сказав Ватуля.

Ганна Степанівна нічого не відповіла, подивилася вслід і, вгортаючись у легку шаль, пішла до спочивальні. Там відчинила скриню, знайшла Федіні поживклі „четверті“ і довго дивилася на відмітки...

Зідхала.

Біля винбарів стояли підводи, вісовщик сперечався з селянами, сірий порох кружляв непомітно в повітрі, і чути було, як трусилися розсіва і чухкав двигун у машиновому відділі. За винбарем на річці кричала дітвора. Зграйка горобців кружляла біля дверей винбарю, сполохано розлітаючись що-разу від сердитого „Кша!“ прийомищиків.

Марія була висока, ставна дівчина з русою косою по пояс і з сірими очима на трохи блідому обличчі.

Бистрими пальцями вона тримала в руках голку і, щось тихо наспівуючи, зашивала парусового лантуха.

— Шиєш? — підійшов і, заклавши руки в кешеню, зупинився Федя.

Злякані очі Марії впали на обличчя Феді і знову скотилися на шитво. Навмисно байдуже Марія протягла:

— А так... Шию! Що ж мені ще робити?

Федя постояв, подивився на її руки, на білу зігнуту шию і, не знаючи, що далі казати, запалив цигарку. Потім відійшов, кинувши:

— І то діло, ший...

Такою от була їхня перша розмова.

Удруге вони зустрілися в конторі. Марія прийшла одержувати зарплату. Федя стояв у черзі останній.

— Драстуй,— привітався він і всміхнувся.

Марія спалахнула на мить, потім тихо відповіла:

— Драстуй!

— Усе лантухи латаєш?

— Так. Латаю... Усе латаю... А що?

— Як тебе звати?

Сказала. І, коли вимовляла, несподівано гулко вдарило серце (подумала: „Чути усім, як ударило серце!“ І ще подумала: „Яке в мене ім'я некрасиве... У інших дівчат такі красиві імена, а в мене таке якесь — Марія, Манька, Маруська“)...

— І давно ти в нас працюєш?.. Щось я раніш не помічав тебе?..

— Та ні, я недавно... Я поденно ходила спочатку, а тепер оце вже помісячно платитимуть. Місяців зо два вже на млині.

Коли підійшла Федина черга до каси, він пропустив уперед Марію.

— Мені ще тут залишатися треба — одержуй ти...

Марія одержала гроші і, уходячи, неспішно підвела очі.

— А тебе ж як?

— Що? — всміхнувся Федя.

— Звати як?

— Федір. Або просто Федька, так кличуть...

І, сміючись, подивився вслід Марії, як вона, мотнувши головою (руса коса тягла голову, примушувала нести високо) — як Марія, мотнувши головою, легко вибігла з контори.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

11

Додому Марія прийшла в тривозі.

Жила вона на відомій нам Закопанській вулиці, тільки ще далі, ніж Орина: подвір'я передостаннє в улиці. Далі між вітряками та недобудованими хатинами йшла дорога на Полтавський ліс через Добринський брід на хутори, на села.

Л. Первомайський

Господар подвір'я, бородатий удівець Яким Сльоза, упустив Марію жити на літо за те, щоб доглядала дітей. Та й то не в хату, а в комору. Дітей в нього було шестеро, найстаршій дівчинці йшов лише дев'ятий рік. Наплодивши таку силу дітвори, Якімова жінка померла.

— За три дні її скрутило. Цвітуша баба була,— казав Марії Яким,— дохтарі говорили, що внутриності в неї негодящі були, вроді як погоріли... Ех, жизнь! Ну що я з ними робитиму? Ні з хати, ні в хату! А тут сімба...

У нього було півтори десятини землі під містом. Та й ту він обробляв аби-як. Нічим було обробляти. Був кінь та борона, а хіба тою бороною оратимеш? Борона — не плуг... Спрягався з сусідами, кой-як обсіявся. А з осені глибокої розвозив по місту воду з річки. Цілу зиму. На день разів з п'ять на річку з'їздить — от тобі й півтора карбованці. Живи не горюй. Та не дуже розживешся — сім душ та кобиличина вісьма... Не горюй!

Марія пройшла до комори, сіла на чомусь подібному до ліжка — з дошок змайстроване, ледве чимсь прикрите, тверде та чисте. Уся комора чистісінька, всередині й зовні вибілено й червоною глиною підведено. М'ята й полин на долівці, під ліжком, під подушкою. Уламок люстра на стіні.

Лягала горілиць, дикала тьмяними пахощами м'яти, гірким духом полину, мружила очі і відчувала, як солодко б'є в грудях серце... А невідомо чого. Невідомо чого так журно-радісно: наче дивишся в глибоку прозору криницю, бачиш, як холодіють камінчики на дні, як хитається парост... Так хороше!

Тільки чого так калатає серце?

Тривога!

Як сторожа вночі: нічого не бачить, не чує, а торохтить калаталом...

Тривога!

Яким Сльоза підійшов до дверей.

— Спиш, дівко?

Голос у нього грубий, іде відкілясь з-під бороди. Марія злякано підвелася.

— Ні, не сплю, дядьку Якіме,— ніяковіючи, пояснила,— так лежала...

— Втомилася?

— А так...

— Ну то лежи! Я й того лише, що двері одчинені, а не чути нікого... Чого не співаєш?

І правда — Марія не співала. Уперше прийшла додому і не співала.

— Думаю, може хто до Марії вбрався, ще добро потягне...
Ха-ха!

— Чудні бо ви, дядько! І скажете...

— Кажу ж... Так чого не співаєш?

— Не співається... А діти де?

— На баштан спровадив, горобців гаяють. А оце й сам туди...

Пішов.

Марія знов лягла, як і раніше. Закинула руки під голову.

Замислилась.

Душно.

Гірко тхне полин...

Марія заплющила очі і враз чогось ясно зрозуміла своє становище і становище дядька Якіма. Дядько Яким боїться себе, того й не пустив її в хату жити. З усіма такий лагідний, на неї й не дивиться, тільки рукам місця не знайде. Так, тії руки більш за все говорять про його настрій... І підсвідомий страх, з яким Марія ставилася до Якіма Сльози, проходить, натомість з'являється пошана...

— Спасибі, дядьку Якіме,— думає Марія й мимоволі згадує ще одне миле безвусе обличчя з бистрими очима і ласкавими губами.

— Шиєш?

— І то діло! — ший... —

Висовщики грубо шуткували з дядьками, на її адресу посилаючи такі листі, що й самі через п'ять хвилин червоніли... Завгосп, видаючи лантухи, теж не міг не вщипнути або не сказати кількох слів. А цей підійшов по-простому, по-товариському... А комсомолець! Отут уже дядько Яким і неправий — каже, що комсомольці нахальники. От і неправда... Та відкіля ж дядькові Якимові й знати?

Коли дівчині двадцять один, лише двадцять другий рік — дівчина дивиться вперед, у майбутнє. І яке б не було минуле, воно забувається, про нього згадує дівчина лише инколи. Виплинуть на хвилинку з забуття, пройдуть перед очима малюнки минулого для того, щоб зразу збліднути, взятися туманом, зникнути.

Тільки чому це так, що у хвилини найбільшої радості, коли все єство твоє сповнює м'ятежний неспокій щастя — згадуються з минулого кошмари?

Кошмари минулого згадуються, коли дівчина, здається, знайшла своє щастя. І мабуть тому таке тривожне й м'ятежне воно.

Л. Первомайський

Невідомо, що принесе ранок. Він може принести радість, може принести біль. Ранкові не треба знати, кому й що він приносить. Він, як листоноша, методично спокійний, однаково заклопотано поспішаючи, розносить і радість і сльози, старанно законвертовані відсилачем і проштемпельовані Наркомпочтею...

Але минуле — перед очима, коли чекаєш на ранок — листоношу.

13

...Випалений сонцем степ. На буграх гарячий вітер звиває в дикі сувої сухі бур'яни. Такі тоскні ці бугри серед степу, ніби під ними поховано радість...

Хліба!

Від голоду зводить лице в жахливу гримасу. Тоді шмат ремня гризла Марійка зубами, аж жовна починали мліти. Ковтала гірку коричнюву слину й виблювувала її на сухий пилявий шлях через кілька хвилин.

А степ довгий...

Удень сонце неймовірно палить. Здається, що пара йде навіть від полудрабців.

Батко що-разу спиняє коня й поливає вісі. Немає коломазі, колеса нагріваються, можуть зайнятись...

А вночі холодно.

З'їжджали з дороги, випрягали коня з гарби, піднімали голоблі вгору, і двома жакними щоглами висились вони до ранку над сумним табором.

А шляхом проїжджали на тінях коней тіні людей... Скрипіли гарби й ставало страшно.

В одну таку ніч менший брат Лесько закричав, прокинувшись, забився в корчах на руках у матері, прохрипів з годину й помер.

Батько викопав ямку неглибоку, поклав Леська і засипав землею. Хотів хреста поставити, та ні з чого було. Махнув рукою, перехрестився і сів на свіжому горбочку. А мати байдуже, як кам'яна, мовчала, наче не йняла віри, що Лесько помер.

...І знов їхали — вже не сами.

Шляхом сунулась валка гарб.

Чоловіки збивалися в гурт, йшли й важко мовчали, палили цигарки з міцного самосаду. А то раптом хтось кидав шапкою об землю і кричав божевільним голосом — невідомо що — може матюхаючись молився богу, й усі стояли навколо й мовчали. Потім хтось підходив і брав зодчайнілого за руку. Той злякано виривався,

але за хвилину покірно й тихо, дивлячись у землю, йшов разом з усіма за возами...

...в дядька Григорія впала кобила.

Він дорізавав її й увечора з сім'єю, їв варену конину без хліба й без солі, нікому й кістки не давши.

На ранок дядька Григорія знайшли з розколотою головою мертвого...

Голосила Григориха, скімнили діти, а дядьки похмуро мовчали.

Так і поїхали далі, залишивши Григориху з дітьми на горбі серед степу без хліба, без води коло Григорового трупу та обгризенних, обсмоктаних кінських маслаків...

...в селах ходили просити хліба.

Дядьки уходили й приходили з порожніми руками.

А жінки —

Марія бачила: мати зайшла в подвір'я. Кремезний хамулуватий дядько послунав її, щось сказав тихо, і вона пішла за ним у комору, а за кілька хвилин вийшла на вулицю, плачучи, несла черствий окраєць хліба житного, хунт, а може два — не більше... Дала шматок Марії, а шматок батькові...

А вночі батько матір били.

І знов дядьки стояли й жорстоко байдуже дивилися, як страждає жінка.

...А там і їхній кінь упав.

Якраз під'їжджали до якогось села. Може з верству залишилось їхати. Батько, як і дядько Григорій, дорізав його... І коли мати побачила, як хлинула коневі з горлянки кров — впала у порох на дорозі і заголосила незнайомим диким голосом...

Усі їли тощу конину, а потім поїхали далі. Тільки вони залишилися.

Сиділи коло воза до вечора, а ввечорі прийшов з села якийсь дядько і купив гарбу з усім, що на гарбі, за пуд печеного хліба...

...Ішли пішки.

У якомусь лісі під зів'ялим кущем померла мати...

Не було сили викопати могилу.

Так і залишили під кущем.

...Дядько Гарвасій був високий костистий, до очей зарослий у вуса та бороду. Ходив — земля під ним двигтіла.

Дядько Гарвасій дав Марійкиному батькові на дорогу хліба буханку, а Марійка лишилася в нього у хаті.

Було Марійці п'ятнадцять років.

Дядько Гарвасій удівцем був і дівча в нього — Ганка, років восьми...

— Юрчику, чого тобі тут треба? Біжи до дядька в крамницю, може допоможеш... Робити лінь... Дядько... Тут... Біжи! — протрощила Похитунша.

Юрчик наче лише й чекав цього наказу — миттю вилетів з хати. З дядьком веселіше, ніж з тіткою. То хоч лаялися, а це, як приїхала Марфуша, все шушукуються поміж собою, на півверстви не підпускають до себе.

На дворі до Юрчика кинулися Сонька й Льонька. Вони просили взяти їх з собою, але Юрчик сказав, що він біжить зовсім не до діда, ба навіть у протилежний бік. Льонька й Сонька незадоволено одійшли від нього і він вільно вискочив на вулицю.

На вулиці під сусідськими ворітьми лежав собака. Юрчик підняв каменюку і, наблизившись, пошпурив нею собаці межіочі. Собака заскавучав, закрутивсь на місці і зник, перебігши вулицю, за рогом.

Далі вже вулицею Юрчик йшов без пригод, якщо не рахувати кількох афіш та оголошень, наліплених на паркани, які він зірвав мимоходом.

У крамниці було з п'ятеро покупців і Юрчик одразу ж стався в нагоді Пантелеймону Капитоновичу. Налив комусь гасу у пляшку, спритно замінивши справжній літр дефективним; зважив тарані, прийняв гроші. За чверть години крамниця спорожніла.

— Завтра я тебе зранку з собою візьму, — сказав Юрчикові Похитун. — Базарний день, дядьків наїде сила, самому не вправитись... Дома що?

— Нічого. Усьо благополучно.

— Благополучно! Я не про те... Що тітка роблять?

— Стара тітка з молодією тіткою мене вигнали, секретничають.

— Лаялись?

— Ні, не лаялись. Біжи, кажуть, може, що допоможеш...

— Так...

Пантелеймон Капитонович тільки сів коло прилавку на перевернутому догори днищем порожньому полутаркові, як до крамниці залетіла розлютована молода жінка.

— Аж ось де ти? — крикнула вона, побачивши Юрчика. — Ти думав, я не бачила? Ти думав, я побоюся тут тебе шукати? Негодай ти... І жінка кинулась до Юрчика.

На його щастя, він встиг сховатися за прилавок, а жінка не наважувалась за ним бігти. Вона стояла посеред крамниці й лаялась останніми словами.

— Слухайте, сусідко, чого це ви репетуєте?— спокійно перепанів її Пантелеймон Капитонович. Від спокійного Похитунового голосу жінку ще більш зірвало.

— Ваш шибеник собаку мого трохи не вбив! Буржуї чортові... Розпухли на нашій спині та ще й собак калічити?!

Пантелеймон Капитонович підвівся, взяв жінку за плечі й вивів з крамниці.

— Котись, пролітарія, — прогремів він і вернувся знову до прилавку.

Про що ж розмовляли Марфуша й Похитунша, намагаючись заховати свою таємницю від всюдисущого Юрчикова вуха?

Минуло вже з півгодини після того, як Юрчика спровадили. Мати й дочка вийшли з двору й зайшли в ті самі ворота, під якими лежав собака, так безсоромно скривджений Юрчиком.

Двір був густо зарослий бур'яном, похила хатина стояла в кутку двору. На солом'яному даху лежав неживою колодою рудий кіт. Горобці гомозилися майже коло його голови, та він і не дивився на них...

Спека.

Похитуншу з дочкою зустріла жінка, що лаялась у крамниці Пантелеймона Капитоновича. Вона була ще молода, з очима стомленої, розумної кобили і шию тримала так, наче з неї щойно зняли важкого хомута.

Жінка дивувалася такій визиті. З Похитунами вона спільного нічого не мала... Не з-за того ж собаки, що після Юрчикової каменюки забіг без вісти, прийшли вони?! Виходить, тут криється щось инше, важливіше... І жінка, що за собаку сварилася тільки тому, що робити їй було нічого і злість у неї була на весь світ за свою сирітську долю, за своє безпорадне становище, зустріла Похитуншу й Марфушу привітною усмішкою.

Спочатку говорили про сторонні речі: про те, що крамарювати важко, а до другої роботи Похитун нездатний; про те, що на базарі ходять чутки про війну; про жінвідділ і про те, що в ньому самі хльойди та потаскухи.

— Тяжкий світ — нікуди дітись... Женотділ хіба? Ні! Одинокій жінці — важкий світ, — сказала Похитунша одним духом, — важко вам, Віро...

Віра зрозуміла, що відділя мусить початись серйозна розмова, але про що буде казати Похитунша — вона не знала... Може де роботу якусь знайшла для неї? Так ніт же, — подумала, Віра, — не

Л. Первомайський

така Похитунша, щоб робити те, чого її не просять... Ох і злі ж люди! Вовки...

Вона не помилилась.

Саме після слів про важке життя Похитунша почала говорити про одного пристойного мужчину, що шукає собі дружини... При цьому вона хвилювалася й говорила так швидко, що її навіть Марфуша не розуміла, а Віра й поготів.

— Ось мовчить,— сказала Марфуша матері,— я й сама, бо вас і з попом не розбереш...

Ангеліна Любомировна образилась, але замовкла. Віра ж напружено слухала. Тепер їй уже цілком ясною була мета візити Похитунши з дочкою. Віра напружено слухала і їй було нестерпимо боляче від того, що хтось невідомий їй послав когось чужого їй купувати... її. Яскрава свідомість свого безглузлого стану і безпорадности пригнічувала Віру. Довкола люди — сила силенна людей живуть прекрасним повним радісної любови життям, а вона мусить себе продати комусь невідомому... І голівне, що їй не можна навіть образитись ні на Марфушу, ні на Похитуншу за таку пропозицію, бо, признатися, вона й сама часом в одчаї думала про те, що є єдиний вихід із становища, що створилося для неї за останні роки: вийти заміж, жити за чоловіковою спиною, мати безліч турботи і обов'язків... що завгодно, аби не відчувати щодня нестерпучої порожнечі в голові та шлункові... Але от тепер, коли є можливість жити за чоловіком, Віра не може. Бодай що буде, аби не це. Можна все перетерпіти: злидні, холод, самотність, коли хочеш любити людей. Можна все перенести, але цього ні. Чужий мужчина ввійде в її життя всевладним господарем, брудною лапою загарбає її скарби, на все, що найцінніше в їй є, покладе невмолиме veto... Так жити? Вона ж людина хоч із косою та в спідниці...

— Слухайте, моя мила,— сказала Віра, почувавши, що хтось підсвідомий, глибоко в ній захований, примушує її казати це і вона не може противитись цьому наказу.— Слухайте, моя мила, мене! Не можу я цього. Може ваш отой, що ви про нього говорите, дійсно такий, як ви його розписали... Я вірю, багато хороших людей на світі є, тільки кожен для себе. Та й не знаю я його, хоч мені з ним жити доведеться... Ну, скажіть, чи ви б згодні були на таке? Ні сіло, ні пало, летіти стрімголов... Куди? Може й у прірву! І чого це ви до мене прийшли? Могли б же до когось іншого прийти. Думаєте, як я бідна, так мені заміж іти, як з гори котитись?..

Віра помовчала і потому зовсім не до ладу додала:

— І Юрчикові вашому скажіть, якщо він на собаку камінням кидатиме — вуха поодриваю...

Ангеліна Любомирівна хотіла щось відповідати, але Марфуша випередила її.

— Понапрасну ви, Віро, серчаєте... Хто ж вам каже, щоб ви ще зараз і згоджувались? Поїдете зо мною, познайомитесь, визнаєте його, схочете — ваше діло й не захочите — ваше діло... Ви подумайте над цим, а я до вас ще іншим разом зайду... Ходіть, мамо!

Віра не встала їх проводити, сиділа, безсило опустивши голову й відчувала, як їй починають холодіти кінчики пальців на руках, як починає давити голову важкий вузол темнорусого волосся. Схилялася над столом, лобом упираючись в гостре ребро крайньої дошки, і забилася в плачі...

Сумно.

А Пантелеймон Капитонович сидів у своїй крамниці на перевернутому догори днищем полутарку. Юрчик поповнював шухляди у штандарах. Він щойно розсипав на підлогу фунтів зо два соли і тепер мусив вислухувати довгу проповідь Пантелеймона Капитоновича. Той був у доброму настрої, а в таких випадках, починаючи навчальні промови, він неодмінно збивався на спогади, і тому це Юрчикові нічим не загрожувало. Він навіть спробував перервати Пантелеймона Капитоновича такою фразою:

— Ну й що вам жалко тієї соли? Якби ж віз цілий або вагон, а то з хунт, не більше...

Пантелеймон Капитонович гримнув на нього, потім того зачепився за сказане Юрчиком, і плин думок, що він їх ніби висловлював вголос, збочив в інше річизце.

— Ото ж то й є, що хунт! — сказав Пантелеймон Капитонович, — А колись за той хунт люди головами накладали... А ти той хунт посіяв. Ти не дивись, що йому мала ціна на гроші, а про одне пам'ятай — з хунтів пуди складаються. От уже те, що було копійкою, й карбованцем стало... Або ще краще. У мене крамниця з хунта соли й почалася. Як ото були голодні годи, всі без хліба й без соли сиділи, а в мене лантух соли прихований був, хоч і реквизиція йшла. Несуть мені за сіль одержу, дзеркала, м'ясо, гроші — дівати нікуди. Якось за хунт соли пару чобіт узав. Одягнув чоботи, ходю пишаюся, самому соромно, хунтові соли копійка ціна. От було... Спорожнив я лантух, а тут бог мені зятя посилає. Теж із соли почалося. Прийшов соли на борошно вимінювати та Марфушу й побачив. Побралися вони. Під вінець Марфуша в генеральшиному —

Л. Первомайський

Побідимської — шовковому платті йшла, а батюшці, отцю Амнеподисту, а ще його кликали „Ану-Піди-Сюди“ — за вінчання десять хунтів яшної муки та жменю соли дали... Що вже ми з зятем самогону випили! Бо признатися голоду тоді й не було — хто заможніший, той білий хліб їв, коли другі пухли... Та то вже чуєш, хлопче, на те вже й світ такий, щоб одні пирували, а другі голодували. Через те й б'ються — кожному попирувать охота...

До крамниці зайшов купець, спитав собі цигарок та сірників, і, доки Юрчик подавав йому назване, Пантелеймон Капитонович мовчав. Коли ж покупець вийшов, він знову став говорити, звертаючись до самого себе, бо Юрчик лише вдавав, що слухає його.

— А гарна дочка в мене — Марфуша... Люб'язна та ввічлива. Як ще дівчиною була — шагу без спроса не ступне. Хіба тепер такі діти? Хоч би й ти, Юрчику! Неслухняний, грубіян.

Юрчик насторожився.

— Тобі б, а не кому б треба мене шанувати, я тебе в люди виведу... Де б ти оце був? Десь попід тинням валявся б... А в мене спиш у теплі, їси досхочу, а все не шануєшся... Не доберу, чого тобі ще треба.

— У школу віддайте, — хмикнув Юрчик, — по складах не вчитаю.

— У школу? Куди тобі в школу — в перву групу не приймуть, великий ти дуже, тобі б уже в шостій треба бути...

— Не приймуть? А мені вчительша казала, що приймуть, у них для таких отдельна група єсть... А ви кажете — не приймуть!

— Так ти вже й у вчительші був?

— Був... Як ви ж не посилаєте, то я сам і пішов. Хочу, кажу, вчитись...

— А вона?

— Приходь з осені — каже...

— Ну, то ще побачимо! Я тебе, мабуть, швидше до безпритульних відрядю, ніж до школи! Забудь і думати... Читати вчись, я тобі сам покажу, як читати, арихметики сам навчишся — я теж по школах не вчився, а от же живу... І ти так проживеш!

Пантелеймон Капитонович пішов до дверей.

— Сиди тут, я зараз прийду... Та канхветів не їж — вуха по-одкручую!

Вийшов з крамниці і, йдучи вулицею, вже жалів Юрчика й за те, що він у школу проситься, і за те, що нагрімав на нього.

— У школу його таки треба було б послати... — подумав і не повірив собі. Все одно нічого з того не вийде. Вже скільки разів Юрчик прохав, вже скільки разів він гримав на нього для виду,

а в думці постановляв уволити його прохання — що-разу це так залишалося в дуці, а до здійснення справа не діходила.

Пантелеймон Капитонович Юрчикові може й не перечив-би, так Похитунші боявся.

— У школі великого розуму набереться та ще в комсомол упишиться, — казала вона, і від її слів Пантелеймона Капитоновича кидало то в жар, то в холод. Він почував на собі вагу відповідальності за Юрчикове виховання й не міг припустити, щоб його виходованець опинився в комсомолі.

Коло двору наздогнав дружину з дочкою. Вони щойно вийшли з сусідських воріт і збуджено обговорювали Вірину поведінку.

— Ось слухайте, тату, — сказала Марфуша, — людині щастя в хату несеш, а вона комизиться. Ну як таки можна від свого щастя геть бігти?! Горда яка, чого, каже, ви до когось іншого не прийшли, а до мене...

— Ти це про кого?

— Та про сусідку вашу, про Віру Амнеподистовну... Чоловік у нас підходящий для неї єсть... Відмовляється! Я, каже, по любови хочу...

— Вона така й є... Попова ж дочка, в єпархіяльному ж училася, — торохнула Похитунша, і Пантелеймон Капитонович відчув безнадійність Юрчикова бажання опріділитися до школи — така не допустить.

Він щось мугикнув і пройшов у двір...

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

17

Ще не світло — одяглася, примкнула комору й вийшла на вулицю.

Ранок десь забарився, не приходить... Що принесе він?

Знов може дядька Гарвасія, що прийняв за дочку, казав батькові, що годуватиме й шануватиме, як рідну дитину, а в першу ніч, як батько з села пішов, розтлів п'ятнадцятилітню дівчинку на очах своєї малесенької Ганки...

Дурне дівча, не розуміючи нічого, але інстинктивно жахаючись, кричало... Так, дівча кричало, як кричала й Марія, та ніхто не чув, ніхто не прийшов на крик...

Лише двадцять один рік, а життя: безодня ззаду і спереду — туман...

Пройшла вулицю, сіла десь коло вітряка на вирлові — тривожна пуста довкола, лише слізоточиві передсвітні зорі миготять заплакано...

Л. Первомайський

От іще, плакати! Не треба плачу, треба сили, треба все перебороти. Головне — не втрачати надії й впертости. Впертому важче, бо, коли не досягаєш мети, болючіше залишати думку про неї, але впертому легше досягати мети.

Світало.

Чудно було дивитися на простолінійне рештовання недобудованих хат...

Запахло в повітрі ранковою росяною травою. Спізнілий світанок поспішав бадьорою ходою і назустріч йому рвалося молоде сильне тіло... Жага здорового радісного життя буяла в ньому, повіддю загрожувала хлинути.

Було приємно відчувати пестоці ранкового вітру на відкритій засмаглій шиї... Вітер такий чудний! Наче закоханий, любовно перебирає волосся, кожну волосинку цілує стримано-жагучим цілунком... І від того більша жага, що стримує її.

Уже степ прояснів, став не такий, як уночі, коли пустокою здавався, а повний життя: комашиння затріскотіло в траві, у хлібах, збуджені птахи славословили день, ніби хтось бив разом у безліч ясних срібних дзвіночків, чи прозорі покотьола котив небовидом...

Ранок приніс бадьорий спокій.

18

Коли Федя запитав у Марії, чи не згодилась би вона піти з ним увечорі до клубного саду, Марія навіть злякалася. Такі пропозиції були для неї незвичним явищем. Їй ніколи не пропонували, їй просто наказували: „Маріє, сходи туди, принеси те, віддай он що“... Живучи в наймах по різних містах, у різних родин, вона ніде не зустріла людяного відношення до себе, бо навіть коли господиня зверталась до неї „на ви“ й казала: „Маріє, принесіть, будь ласка, ножа“ — треба було розуміти, що це не прохання, а наказ, висловлений м'якою інтелігентською мовою...

Марія інколи намагалася уявити собі, щоб сталося, коли б вона на таке прохання відповіла — „не хочу“. Відповіла так само, як відповідають хазяйській доньці, навіть м'якше, — стриманіше, бо хазяйська донька зразу крикнула б: „що я вам Марія, щоб ножі носити?!“

А тут так просто по-людському — хлопець запрошує у садок... Чого б і не піти з ним? Вона так рідко кудись ходить, вона навіть зовсім нікуди не ходить, тим більше, що в садок пускають або по членським карткам або за гроші, а вона ж не член клубу, знов таки через те, що не можна розкидати гроші на клуби, коли їх ледь-ледь стає на прожиття.

— Так я зайду до тебе надвечір... Ти де живеш?

Марія почервоніла.

— Далеко... Давай краще десь зустрінемось.

— Добре. Я коло саду тебе ждатиму.

Марії соромно було за свою комору й не хотілося, щоб Федя бачив, де вона живе. Проте, коли прийшла до дому, комора здалася їй чудовим палацом, а осот і полин на подвір'ї найтонкішими квітами.

Співала, граючись з дядьковими Якимовими дітьми, сміялася...

Коло саду горів ліхтар, освітлював дерев'яну халабуду коло воріт, віконце з табличкою — „каса“ і кілька слинялих афіш на великих диктових щитах.

Гурток молоді сперечався з контрольором, контрольор кричав стомлено, що він не має права пускати без членських карток і що, коли хлопці не візьмуть квитків у касі, він їх все одно не пропустить...

У саду грала військова оркестра, гулко бив барабан, заглушаючи тонку флейту.

Дітвора ліпилася до щілин у паркані, намагалася розглядити, що там діється на екрані кінематографу.

Марія була вже подумала, що Федя обдурив її, вона озиралася — ніде не було його видно. Стало образно і сумно.

Йшла — не йшла, а легко линула — летіла, і враз тобі: Феді немає...

А він підійшов відкілься збоку, непомітно, одягнений у чорну пару, у білій випрасованій сорочці з чорним бантиком коло високого тугого комірка, обережно взяв її за лікоть, щоб не злякати... Вона стрепенулась, пізнала його, і враз стало знову легко, як ранком (коли зустрічала ранок)... Довіриливо пішла з ним, хоч було якось незручно — ніколи так не ходила, щоб хтось тримав за руку.

Але було приємно — так само ходили інші парочки, безліч по саду, і Марія почувала себе рівною їм, хоч і зодягнена була бідніше і не такою красунею видавалася поруч з іншими.

— Я думала, що ти не прийшов... Дивлюся навколо — немає. Хотіла вже додому вертатися.

Федя образився.

— Невже ти могла подумати, що я не прийду? Я ж сам тебе просив... — і мідніше притис її лікоть.

Пройшлися алеєю, потім сиділи в кіно, дивилися якусь драму. І коли на екрані коханці мучились чи цілувались, Федя стискав

Л. Первомайський

Маріїну руку... Часом він напружено стежив за дією і тоді голова його схилялася близько до Маріїної щоки. Одного разу він навіть поклав їй руку на стан та одразу ж прийняв і, засоромившись, сказав — вибач... Марія не відповіла і одсунулась од нього.

Федя збентеживсь.

— Ти розсердилась?

— Я? — здивувалась Марія. — Чого?

Вона так широко скрикнула, таке непідроблене здивування з'явилося в її очах, що Федя заспокоївся.

Вони вийшли з кіно і пішли гуляти освітленою голівною алеєю.

Коло естради для оркестри стояла група франтуватих молодиків. Коли Федя з Марією проходили повз них, хтось із гурту крикнув:

— Федько! А в тебе вже нова шмара?

Федя відчув, як ірванувся Маріїн лікоть в його руді. Тимчасом зачувся інший голос:

— Де ти її видрав, таку кралою? У кріпості?

Марія вирвала руку в Феді й побігла до виходу: в кріпості — руїнах за містом — ночували повії.

Федя кинувся за нею, потім щось нараз утямив, крикув їй підождати, а сам вернувся до естради.

— Хлопці, — сказав він, — якщо ви при цій дівчині щось до мене скажете погане, якщо ви її зачепите де б не було і як не було — зуби повибиваю всім... Понятно? — і побіг наздоганяти Марію.

Коло воріт він її не знайшов.

Вибіг на вулицю — теж не було видно її постати.

Знову кинувся в сад, оббігав усі закаулки і не знайшов.

Тоді роздратований, кленучи все на світі, пішов додому...

По вулицях блукала тиша, лише в саду вигравала розхідного марша військова оркестра...

(Далі буде)

С О Н

В полдневный жар, в долине Дагестана,
С свинцом в груди лежал недвижим я...

(М. Лермонтов)

Іще точився бій в полях,
Ще не схилявся червоний прапор,
А я вже впав з коня на шлях
Віддати землі останній рапорт.

Був промінь сонця як батіг,
Мов нагаями гріло спину.
Невже проклятий багатій
Опанував мою Україну?

Десь бій далеко ущував —
Схилились прапори червоні.
Десь кінь мій сумно заіржав
З чужими кіньми на припоні.

Даремно гострим нагаєм
Будив, будив мене Денікін.
В багнети тіло брав моє,
А я не чув, бо спав навіки.

Але в останню ніч глуху,
Крізь мертвий сон, крізь морок ночі,
Лежучи трупом на шляху,
Розкрив я нагло мертві очі.

Щось інше вчулося в житах,
Були в повітрі інші тони.
Вночі гукнули копита,
Що повертається Будьонний.

З ним його хлопці молоді,
Та ще й співають без упину —
Нехай проклятий багатій
Віддасть нам соняшну Україну.

Аж курява від тих пісень,
Струмують стримані стремена...
Віддячте ж, хлопці, їм за все,
Згадайте добре ще й за мене!